

- «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / О. П. Мельник. – К., 1998. – 18 с.
9. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємства : навч. посіб. / П. Р. Пуцентейло. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
 10. Правила користування готелями та надання готельних послуг в Україні [Електронний ресурс] : Постанова Державного комітету України по туризму від 10.09.1996 р. № 77/44. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з титулу екрана.
 11. Державні стандарти України. Туристсько-екскурсійне обслуговування. Вимоги до готелів [Електронний ресурс] : ДСТ 28 681.4-95. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з титулу екрана.
 12. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник : навч. посіб. / В. К. Федорченко, І. В. Мініч. – К. : Дніпро, 2000. – 160 с.
 13. Коган Т. Л. Экономика, организация и планирование гостиничного хозяйства : учеб. пособие / Т. Л. Коган, П. Я. Бабуцкий. – К. : Вища школа, 1980. – 232 с.
 14. Нечаюк Л. І. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент : навч. посіб. / Л. І. Нечаюк, Н. О. Телеш. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 348 с.
 15. Агафонова Л. Г. Туризм, готельний та ресторанный бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання : навч. посіб. / Л. Г. Агафонова, О. С. Агафонова. – К., 2002. – 350 с.

УДК 338.5:658.0:65.01

ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Т. Б. Матолич

Роль інститутів і раціональності їх розвитку є важливою для трансформаційної економіки, адже вони або створюють стимули для підприємницької діяльності, насамперед для суб'єктів малого та середнього підприємства, як основи соціально-орієнтованої ринкової економіки, або ж стають перешкодою прозорим підприємницьким відносинам унаслідок значного зростання трансакційних витрат. Тому першочерговим кроком для розуміння економічної поведінки є аналіз ролі й ефективності інститутів у період трансформації одного механізму координації в інший. Адже ефективні інститути знижують трансакційні витрати суб'єктів підприємства за допомогою стабілізаційних факторів в інституційному середовищі забезпечують упевненість під час обміну правами власності та

створення стабільної структури для здійснення трансакцій.

Дослідженню та вивченню трансакційних витрат приділено багато уваги у працях вітчизняних і зарубіжних науковців – А. Амоші, С. Архієреєва, І. Булеєва, О. Вільямсона, В. Геєця, К. Ерроу, Р. Коуза, В. Новицького, Д. Нортона, А. Чухно, О. Шепеленко та ін. Процеси формування і розвитку сектора малого і середнього підприємства знайшли достатньо широке висвітлення у працях В. Апопії, З. Варналія, Т. Васильціва, Л. Воротиної, М. Долішнього, М. Козоріз, О. Кузьміна, Д. Ляпіна, В. Мікловди, А. Мокія, С. Реверчука, В. Рябошлика та ін.

Головне завдання статті полягає в дослідженні інституційного середовища підприємницької діяльності та обґрунтуванні його впливу на трансакційні витрати.

Частково реформовані та новостворені ринкові інститути поступово призвели до формування в Україні інституційного середовища нового типу. Проте реальні процеси перехідного періоду засвідчили, що разом з ліквідацією у короткі терміни старих інститутів, які забезпечували виробничо-фінансову і соціальну стабільність, в Україні не були створені інститути, що могли б гарантувати сталий економічний розвиток, забезпечувати ефективний розвиток суб'єктів господарювання усіх типів і форм власності.

Загалом необхідно наголосити на взаємообумовленості функціонування владної вертикалі та інституційного забезпечення. За таких обставин інститут, який базується на формальних нормах відносин між соціально-економічними агентами забезпечує виконання встановлених правил шляхом через обмеження і визначає права власності і відповідальність у владній вертикалі. Таким чином, інститути, з одного боку, є породженням влади, а з іншого – її підґрунтям. Тому фактично інститути віддзеркалюють якість державних органів управління, а останні – ефективність інституційної структури [5, с. 221–223].

Аналіз загальносвітової практики свідчить, що ефективна діяльність різноманітних інституцій громадянського суспільства (асоціацій, об'єднань, профспілок) знижує вірогідність прийняття несприятливих для підприємницького середовища рішень органами влади [3]. В Україні ж багато законопроектів приймаються в інтересах окремих комерційних структур, що прагнуть здобути окрему статусну ренту.

Як свідчить досвід парламентаризму в Україні, до першочергових інтересів законодавчих органів влади, державних службовців і афільованих комерційних структур відносять лобювання таких законопроектів: про стимулювання окремих галузей промисловості; про особливості приватизації стратегічно важливих для економіки України підприємств (наприклад, «Укррудпром», «Криворіжсталь», «Укртелеком») [4]; про надання різноманітних пільг окремим територіям, підприємствам, комерційним структурам; що стосуються земельних відносин; про надання кредитів; про механізм «покращання інвестиційного клімату» в окремих регіонах; про механізм інвестування та вивозу з країни приватного капіталу [6].

Таким чином, потрібно визнати, що до сьогодні надмірні трансакційні витрати в Україні пояснюються не стільки відсутністю в економічних агентів досвіду функціонування в ринкових умовах, скільки значними регуляторними бар'єрами та принциповою позицією чиновників, що зацікавлені лише у збереженні власної ренти, а не у «прозорому» і стабільному інституційному середовищі. Отже, оцінка ефективності інститутів, приховуючи їх взаємозалежність і взаємообумовленість від влади, повинна включати разом з критерієм мінімізації трансакційних витрат, ще й критерій, пов'язаний з ефективністю діяльності влади щодо розбудови економіки.

Варто визнати, що в цілому вітчизняні реформи не передбачали цілеспрямованих заходів з формування загальноприйнятих у цивілізованій ринковій економіці інститутів, а саме: створення відповідної правової інфраструктури шляхом запровадження необхідних нормативно-розпорядчих і законодавчих актів для забезпечення правопорядку у підприємницькій сфері, чіткого та прозорого визначення прав і обов'язків суб'єктів господарювання і надійного захисту прав власності, правового забезпечення та юридичного супроводження процесу контрактації, економічного обґрунтування ефективності функціонування фірм (організацій) та в результаті, – створення і запровадження системи відповідних правил поведінки суб'єктів економічної діяльності. Схематично окреслимо взаємозв'язок інститутів у динаміці їх розвитку (рис. 1).

Отже, відповідно до особливостей становлення та функціонування вітчизняних інститутів визначимо такі головні сегменти інституційного аналізу: ринкова конкуренція; інститут приватної власності; підприємництво. Відсутність відповідного інституційного середовища пояснює проблемність такої сфери контрактних угод, як забезпечення ефективних і «прозорих» правил конкурентної боротьби. Основною функцією інституційного середовища, що ґрунтується на принципах класичного лібералізму, є досягнення взаємного співіснування значної кількості економічних агентів під час вирішення контрактних завдань.

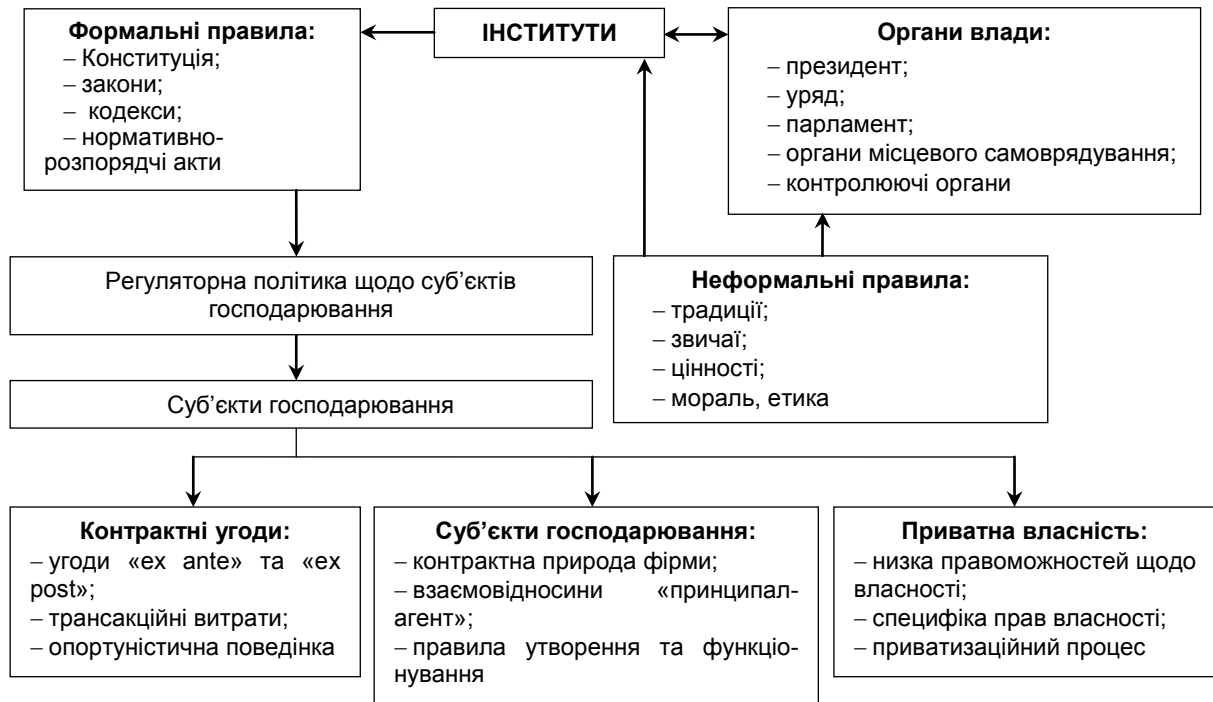

Рис. 1. Взаємозв'язок інститутів влади, суб'єктів економічної діяльності та роль трансакційних витрат у цьому процесі [2, с. 186–191]

Незважаючи на те, що за роки незалежності в Україні сформувалися майже всі ринкові інститути для функціонування економіки ринкового типу, основні механізми, що покликані забезпечувати дотримання формальних законних норм у контрактах і угодах, потребують суттєвого вдосконалення. Однією з головних проблем економіки України є відсутність інституційного соціально-економічного порядку, який залежить від загальної моральної свідомості учасників ринку та формальних правил поведінки.

Наступним ключовим моментом аналізу функціонування інститутів в Україні є інститут приватної власності. За Дж. Хіксом, основною потребою ринкової економіки є потреба у захисті власності, яку потрібно розуміти не стільки як захист власності від насильства, скільки як необхідну компоненту чіткого визначення прав власності у формі інституційної категорії [8, с. 315].

До права власності, яке є одним з базових ринкових інститутів, що знижують рівень невизначеності у взаємовідносинах економічних агентів та елементів ринкової економіки, необхідно віднести: право на володіння ре-

сурсом, яке передбачає доступ до нього інших суб'єктів і дає можливість здійснення виключного контролю; право використання, тобто особисте користування ресурсом; право розпорядження – можливість особистого прийняття рішення щодо напрямів використання ресурсу; право на прибуток від використання ресурсу; право на залишкову вартість, що дозволяє споживати, змінювати або знищувати ресурс; право на передачу всіх повноважень щодо використання ресурсу [9, с. 315].

Отже, однією з ключових причин неефективного розвитку трансформаційних процесів в Україні стало те, що у державі не було створено необхідної законодавчої бази та умов для ефективного функціонування і конкурентного розвитку суб'єктів господарювання усіх форм власності. Не лише специфікація прав власності, але й інструменти її гарантії впливають на ефективність функціонування економічних агентів у господарських системах. Тому видається цілком зрозумілим, що права власності обумовлюють додаткові специфічні інструменти, які включають не лише приватні, а здебільшого державні гарантії. Означені гарантії мають потужний вплив на третій сег-

мент інституційного аналізу – загальну логіку організації фірм і їх підприємницьку функцію.

Суттєвою проблемою для функціонування усієї соціально-економічної системи нашої країни на сучасному етапі є низький рівень якості корпоративного управління.

Незалежно від інституційних особливостей будь-якої ринкової економіки, в основу корпоративних відносин з метою зниження трансакційних витрат і усунення вірогідних корпоративних конфліктів необхідно закласти такі загальноприйняті у світовій практиці норми, що інтенсивно порушуються в Україні, а саме:

1) захист прав і законних інтересів власників за умови рівноправності акціонерів;

2) враховування законних інтересів зацікавлених осіб, заохочення активного співробітництва між громадянами та зацікавленими особами щодо створення робочих місць і покращення фінансового стану підприємства;

3) розкриття інформації та прозорість вирішення усіх важливих питань, що стосуються підприємства, які, зокрема, включають дані про фінансовий стан, результати господарської діяльності, власність і технологію управління;

4) розмежування повноважень органів управління, функцій і обов'язків між загальними зборами, спостережною радою та виконавчим органом;

5) дієвість і незалежність спостережної ради щодо забезпечення стратегічного управління підприємством, ефективності контролю за діяльністю виконавчого органу, а також відповідальності спостережної ради перед акціонерним товариством.

Наведений перелік підтверджує висновок Р. Коуза щодо відносин між ініціативою, підприємництвом і управлінням: ініціатива означає передбачення і реалізується через механізм цін шляхом укладання нових контрактів. Управлінський апарат реагує на зміни цін, перекомплектовуючи фактори виробництва, які він контролює.

Зауважимо, що в останні роки уряду вдалося досягти певних зрушень у реформуванні системи регулювання підприємницької діяльності. Так, реалізація принципу організаційної єдності дозволила встановити відносно про-

зорі процедури видачі дозволів на місцевому рівні, частково сприяла скорочення часових і грошових трансакційних витрат підприємців на проходження дозвільних процедур. Створена система дозвільних центрів дозволила певною мірою скоротити корупційну складову при отриманні дозвільних документів [6].

Незважаючи на певні позитивні зрушення, як показує практика, існуюча система дозвільних центрів є недосконалою. Так, функціонування дозвільних центрів на рівні районів і невеликих міст ускладнює участь у їх роботі територіальних органів центральних органів виконавчої влади, які є обласними представництвами цих інституцій і не мають представництв на нижчому адміністративно-територіальному рівні.

Таким чином, розвиток малого і середнього підприємництва в Україні обмежено надто жорсткою дозвільною системою та надмірними перевірками діяльності підприємств. Відтак, відповідно до даних офіційної статистики, кількість малих і середніх підприємств в Україні істотно менша, порівняно з міжнародними, зокрема європейськими, показниками, що вказує на істотний потенціал для зростання у цій сфері. Така різниця очевидна, навіть беручи до уваги істотні відмінності в інвестиційному кліматі країн (рис. 2). Такі тенденції свідчать, що навіть найнижчий європейський показник – у Болгарії істотно перевищує кількість активно діючих юридичних осіб в Україні. Тому за сприятливих умов цей показник може принаймні подвоїтися, досягнувши 1 млн підприємств проти поточних 450–500 тис.

Ці показники відображають діяльність лише активно діючих підприємств, оскільки зареєстрованих (діючих і недіючих) юридичних та фізичних осіб в Україні набагато більше [7]. Лише половина зареєстрованих приватних підприємців (майже 1 млн осіб) активно здійснюють підприємницьку діяльність. Решта існують лише фіктивно.

Характерною для України проблемою є висока кількість суб'єктів підприємницької діяльності, які працюють неофіційно, без реєстрації (не менше 500 тис., або 25 % тих, хто здійснює підприємницьку діяльність) [7]. Це свідчить, по-перше, про надто жорстке дер-

жавне регулювання підприємництва й ускладненість виконання численних формальних вимог, яке є обтяжливим для підприємців, а

по-друге, незважаючи на це, потенціал розвитку малого й середнього підприємництва в Україні залишається достатньо високим.

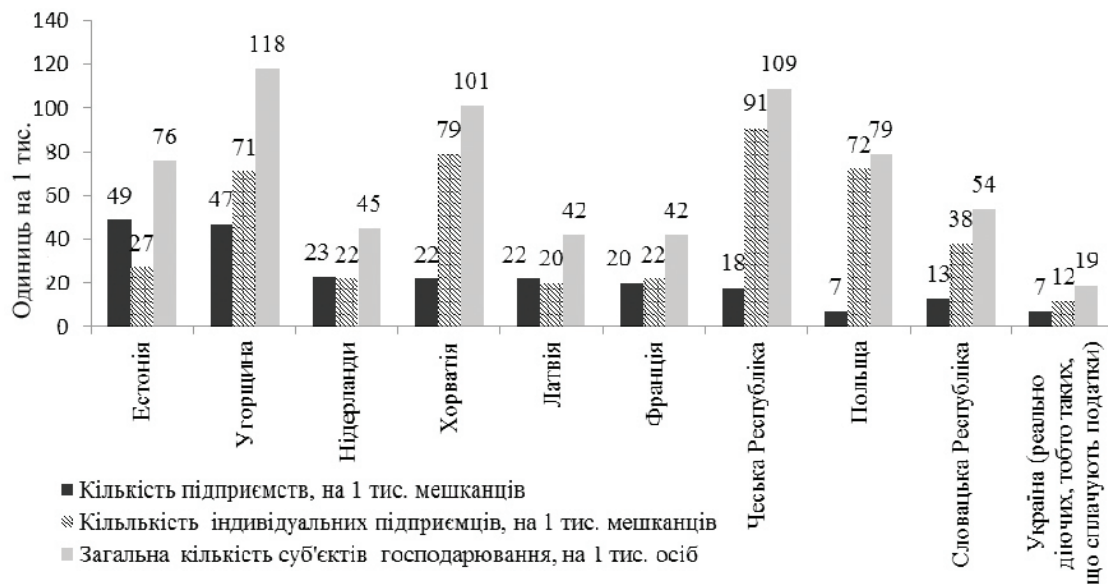

Рис. 2. Кількість діючих підприємств, станом на початок 2010 р. [7]

Незважаючи на певні позитивні поступи у покращенні інституційного середовища підприємницької діяльності, все-таки можна стверджувати, що вони істотно впливають на висхідну динаміку трансакційних витрат підприємств, що стає передумовою сповільнення соціально-економічного розвитку України загалом.

Таким чином, незважаючи на те, що за роки незалежності сформувалися майже всі необхідні складові для функціонування економіки ринкового типу, основні механізми, що повинні забезпечувати дотримання формальних законних норм у контрактах і угодах, потребують суттєвого вдосконалення. Однією з головних проблем економіки України є відсутність інституційного соціально-економічного порядку, який залежить від загальної моральної свідомості учасників ринку та формальних правил поведінки, порушення яких істотно підвищує рівень трансакційних витрат при здійсненні господарської діяльності. Зважаючи на відносно нижчі обсяги фінансових ресурсів, частка трансакційних витрат у структурі собівартості продукції підприємств малого і середнього підприємництва значно вища, що

істотно знижує їх конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

Подальші наукові дослідження в аналізованій сфері мають стосуватись удосконалення методики оцінки рівня впливу інституційного середовища підприємницької діяльності на рівень і структуру трансакційних витрат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Красильников О. Ю. Импорт институтов экономической власти в современной России / О. Ю. Красильников // Современное общество: человек, власть, экономика : материалы науч. конф. препод. и студ. фак. соц. и гум. наук СГУ. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2005. – Ч. 1. – С. 127–135.
2. Михайловський М. І. Деякі аспекти щодо оцінювання та планування трансакційних витрат виробничо-господарської діяльності підприємства / М. І. Михайловський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.3. – С. 186–191.
3. Самоорганизация в Украине: информационный ресурс Общественного совета по развитию саморегулирования при Государственном комитете Украине по регуляторной политике и

- предпринимательству [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sro.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=238&Itemid=168. – Названіе с екрана.
4. Сироватка С. Специфіка року. Чечетов ставить на національного інвестора / С. Сироватка // Контракти. – 2004. – № 20. – 17 трав.
 5. Ткач А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія : навч. посіб. / А. А. Ткач. – К. : Центр навч. літ-ри, 2007. – 304 с.
 6. Офіційний інтернет-ресурс Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/index>. – Назва з титулу екрана.
 7. Офіційний інтернет-ресурс Doingbusiness [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org>. – Назва з титулу екрана.
 8. Hofstede G. Cultures and Organizations / G. Hofstede. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 251 p.
 9. Hiks J. What is private property? / J. Hiks // Oxford Journal of Legal Studies. – 1985. – V. 5, № 3. – P. 315.

УДК 378.112:005.336.1(477)

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРАХУНКУ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

І. П. Чайка, кандидат економічних наук

На сучасному етапі розвитку економічних відносин в Україні ми спостерігаємо реформи, що змінюють усі сфери суспільного життя, спонукають шукати нові способи врегулювання взаємовідносин, підвищення ефективності управління різноманітними видами діяльності. Під впливом ринкових трансформацій традиційні соціальні інститути потребують переосмислення їх діяльності. Інститут вищої освіти країни не є винятком. З огляду на зазначене вище можна стверджувати, що ринкові відносини накладають певний відбиток на сталі структури управління ВНЗ, що вимагає від останніх створити адекватні їм системні зв'язки. На нашу думку, для вирішення цього питання необхідно дослідити ефективність функціонування ВНЗ в економічному просторі, що, в свою чергу, вимагає вдосконалення методологічних підходів до вибору інструментарію розрахунку ефективності функціонування ВНЗ.

Аналіз публікацій останніх років показав, що посилилась увага до системи вищої освіти України. Так, питання реформування сфе-

ри знань досліджували багато вітчизняних учених, а саме: Л. Балабанова, І. Брітченко, А. Войчак, І. Ілляшенко, Ю. Корнєв, М. Матвійів, І. Решетнікова і багато інших. Також існує багато праць з питань дослідження ефективності функціонування підприємств та організацій. Однак зазначені дослідження повністю не вирішують питання ефективності функціонування ВНЗ.

Метою статті є вдосконалення методологічних підходів до вибору інструментарію розрахунку ефективності функціонування ВНЗ.

Параметрами оцінки ефективності функціонування ВНЗ мають слугувати показники, які відображають організаційні, економічні, інституціональні та інші аспекти функціонування ВНЗ як елемента системи освіти України і національної економіки. Тому вважаємо, що, крім використання загальноприйнятих методів оцінки ефективності діяльності організацій та підприємств, необхідно оцінювати внутрішню і зовнішню ефективність функціонування ВНЗ за такими параметрами:

1. Внутрішню ефективність: